

Διαπολιτισμικές δραστηριότητες στα πλαίσια του γλωσσικού μαθήματος: η συνάντηση του ελληνικού λαϊκού πολιτισμού με τον πολιτισμό των άλλων

Νταγιάκης Αθανάσιος, Εκπαιδευτικός Π.Ε.

Εισαγωγική προβληματική

Το οικονομικό – κοινωνικό – πολιτικό – πολιτισμικό συγκείμενο κάθε εποχής επιδρά στη διαμόρφωση γενικών κι ειδικών σκοπών της Εκπαίδευσης και στόχων της Αγωγής κι προσδιορίζει τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα, τις ικανότητες και δεξιότητες που πρέπει να αποκτήσει ο αναπτυσσόμενος άνθρωπος για να ενταχθεί στο κοινωνικό περιβάλλον και να αναπτύξει την προσωπικότητά του. Στη σχολική ηλικία διαμορφώνονται σημαντικές πτυχές της προσωπικότητας του παιδιού όπως: η γλωσσική ικανότητα, η ικανότητα αντίληψης, η ικανότητα επικοινωνίας, η γνώση του κόσμου και των κανόνων, ο έλεγχος των επιθυμιών, η ικανότητα διαπραγμάτευσης, οι στάσεις απέναντι στον εαυτό του και στον κόσμο, οι δεξιότητες σε ό,τι αφορά το χειρισμό καταστάσεων με τις οποίες έρχεται καθημερινά αντιμέτωπο.

Τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της εποχής μας: η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, της πολιτικής, του πολιτισμικού κεφαλαίου, η επιτάχυνση του ρυθμού ανάπτυξης κι ανασύνθεσης της γνώσης κι οι δημογραφικές ανακατατάξεις συμβάλλουν στη διαμόρφωση πολυπολιτισμικών κοινωνιών.[1]

Μέσα σ' έναν κόσμο που διεθνοποιείται και τα «που τα πολιτιστικά και πολιτισμικά προϊόντα μέσω των επικοινωνιών έχουν ήδη εξασφαλίσει την ελεύθερη διακίνηση τους πέρα από εθνικά σύνορα και πάνω από ωκεανούς ...»[2] καλείται η εκπαίδευση να μας μάθει να ζούμε αρμονικά, να αναγνωρίζουμε την ετερότητα του «Άλλου», να σεβόμαστε τους διαφορετικούς πολιτισμούς και να συσφίγγουμε τις σχέσεις με άτομα – φορείς μιας άλλης κουλτούρας. Η εκπαίδευση πρέπει να στοχεύει στην οικοδόμηση «ενός κόσμου ανεκτικότητας, διαπολιτισμικού σεβασμού και ειρήνης» κατά το Federico Mayer.[3]

Η πολυπολιτισμικότητα που χαρακτηρίζει σήμερα την ελληνική κοινωνία έχει διαμορφώσει νέες συνθήκες κοινωνικοποίησης και, κατά συνέπεια, ένα νέο πλαίσιο προϋποθέσεων λειτουργίας του εκπαιδευτικού συστήματος. Η κοινωνικοπολιτική και μορφωτική λειτουργία του Σχολείου θα πρέπει να βρίσκει αντιστοιχίες και σε στοιχεία Διαπολιτισμικής Αγωγής / κοινωνικοποίησης. Η Διαπολιτισμική Αγωγή οφείλει να στηρίζει τον κοινωνικοποιητικό της ρόλο και σε στοιχεία ανθρωπολογικά κι ανθρωπιστικά του παρελθόντος που έχουν ρόλο ύπαρξης και στο παρόν και να αναζητήσει τις ομοιότητες και διαφορές της πολιτιστικής εξέλιξης των λαών. Η παιδαγωγική πρόκληση της πολυπολιτισμικότητας μπορεί να οριστεί ως αναγκαιότητα εμπλουτισμού του επικοινωνιακού λόγου των παιδιών μέσα από τη γνώση γλωσσών και την ενημέρωσή τους πάνω σε θέματα ιστορίας και πολιτισμικής παράδοσης όχι μόνο δικής τους αλλά και των άλλων εθνικών, θρησκευτικών και πολιτισμικών ομάδων.[4]

Ο / Η εκπαιδευτικός μιας σχολικής πολυπολιτισμικής τάξης βρίσκεται συχνά αντιμέτωπος με τα ερωτήματα / διλήμματα.

- Σε ποιο βαθμό οφείλει να λάβει υπόψη του/ης στο σχεδιασμό κι υλοποίηση του εκπαιδευτικού έργου του / ης το «πολιτισμικό κεφάλαιο των «Άλλων»;
- Κατά πόσο οι διδακτικές αυτές παρεμβάσεις εξασφαλίζουν τη συναισθηματική, ψυχολογική ασφάλεια του «Άλλου» παιδιού και συμβάλλουν στην εξουδετέρωση προκαταλήψεων και στερεοτύπων σε βάρος του;

Η σημερινή πρόσκληση που απευθύνουν στους/ις εκπαιδευτικούς οι πολυπολιτισμικές κοινωνίες είναι για μια νέα οργάνωση σχέσεων του «πολιτισμικού κεφαλαίου», «ντόπιου» και «ξένου» στη διδακτική πράξη με τέτοιο τρόπο ώστε να βοηθηθούν τα παιδιά να γνωρίσουν τα πολιτιστικά αγαθά άλλων λαών και να κατανοήσουν τη δυναμική αλληλεπίδραση που αναπτύσσεται ανάμεσα στους πολιτισμούς. Μια τέτοια πολιτισμική συνάντηση δεν μπορεί να

εννοηθεί έξω από την «αρχή της ισοτιμίας των πολιτισμών» και δεν μπορεί να επιτευχθεί αν προηγουμένως το άτομο εκπαιδευτικός / παιδί δεν υπερβεί τις εγωκεντρικές κι εθνοκεντρικές στάσεις και συμπεριφορές.[5]

Κίνητρα / Σκοπός – Στόχοι Δραστηριοτήτων

Στα πλαίσια της παραπάνω προβληματικής και του γεγονότος ότι στα διδακτικά εγχειρίδια του ελληνικού σχολείου αλλά και βαλκανικών χωρών, όπως ανακύπτει από δεδομένα διαφόρων ερευνών,[6] δεν ισορροπείται ο εθνοκεντρικός με το διαπολιτισμικό λόγο κατά το σχολικό έτος 2002 – 2003 που υπηρετούσαμε στο μονοθέσιο Δημοτικό Σχολείο Αγίων Θεοδώρων Γρεβενών παρακινήθηκαμε να σχεδιάσουμε και να υλοποιήσουμε με αφετηρία κείμενα των γλωσσικών διδακτικών εγχειριδίων που αναφέρονται στον ελληνικό λαϊκό πολιτισμό δραστηριότητες που είχαν ως σκοπό τη συνάντηση του ελληνικού λαϊκού πολιτισμού με τον πολιτισμό των «Άλλων».

Η διδακτική μας αυτήν πρωτοβουλία ενισχύθηκε κι από το γεγονός ότι η επιστροφή μεταναστών, η παλιννόστηση Ελλήνων/ίδων στο χωριό από Ρουμανία, Γεωργία, Ουζμπεκιστάν με τους/ις συζύγους τους άλλων εθνικοτήτων και γάμοι νέων με Αλβανίδες έχουν μετατρέψει την κοινωνία του μικρού χωριού και σχολείου σε πολυπολιτισμική κι υπαγορεύθηκε από την υποχρέωση που έχει το Σχολείο στην εποχή των πολιτισμικών συννευρέσεων και συνθέσεων να εμπλουτίζει πολιτισμικά τα παιδιά.

Ως στόχους των δραστηριοτήτων ορίσαμε:

- Να συνειδητοποιήσουν την έννοια της πολυπολιτισμικότητας.
- Να προσεγγίσουν συναισθηματικά όψεις ελληνικού λαϊκού πολιτισμού αλλά και άλλων λαών και να αναπτύξουν θετικές στάσεις απέναντι στους διαφόρους πολιτισμούς και να γίνουν ικανά να κατανοήσουν το περιεχόμενό τους.
- Να ενισχυθούν μέσα από την εκπαιδευτική διαδικασία αξίες του πολιτισμικού παρελθόντος που έχουν λόγο ύπαρξης και λειτουργικότητας στις σημερινές πολυπολιτισμικές κοινωνίες.
- Να αναπτύξουν κριτικό και δημιουργικό πνεύμα και να εξοικειωθούν με τον ομαδοσυνεργατικό κι ερευνητικό τρόπο μάθησης.

Οι Δραστηριότητες

Η διαπολιτισμική εκπαίδευση είναι εκείνη που συνδυάζει τόσο τις ιδέες, τα αισθήματα και τα συναισθήματα που κληρονομήθηκαν από το παρελθόν όσο και τη δυνατότητα για διερεύνηση άλλων πολιτισμών. Σημαντική θέση στη μορφή και δομή κάθε κοινωνίας κατέχουν τα στοιχεία λαϊκού πολιτισμού: τα αινίγματα, οι παροιμίες, τα δημοτικά τραγούδια, ο χορός, τα παραμύθια, οι παραδόσεις, οι γλωσσοδέτες, τα παραδοσιακά παιχνίδια, τα ήθη, τα έθιμα, η λαϊκή τέχνη.

Το υλικό του προγράμματος πολιτισμικού εμπλουτισμού που σχεδιάσαμε κι υλοποιήσαμε προήλθε τόσο από συνεντεύξεις που πήραν τα παιδιά από κατοίκους – φορείς μιας άλλης κουλτούρας του χωριού καθώς και από στοιχεία που άντλησαν από διάφορες λαογραφικές συλλογές.

Οι δραστηριότητες του προγράμματος ήταν:

- Συλλογή, μελέτη, ανάλυση, σύγκριση δημοτικών τραγουδιών, παροιμιών, αινιγμάτων, παραμυθιών διαφόρων λαών.
- Παρουσίαση παραδοσιακής μουσικής και κίνησης (χορός, παιχνίδια) με διαφορετικά πολιτιστικά στοιχεία από τα ίδια τα παιδιά – φορείς μιας άλλης κουλτούρας και εκμάθηση και εκτέλεση από όλα τα παιδιά της τάξης.
- Παρακολούθηση μέσω INTERNET, βίντεο, τηλεόρασης παραδοσιακών πολιτισμικών στοιχείων διαφόρων λαών.
- Έκθεση παραδοσιακών οργάνων, ενδυμάτων, γεύσεων, καθώς και φωτογραφικού υλικού από διάφορες χώρες.
- Δημιουργία πολυπολιτισμικών ομάδων και σύνθεση ενός πολύμορφου

πολιτισμικού «ψηφιδωτού».

Λόγω του περιορισμένου χώρου και χρόνου που οφείλει να χαρακτηρίζει μια ανακοίνωση που παρουσιάζεται σε Συνέδριο θα μου επιτρέψετε να αναφερθώ ενδεικτικά σε δυο αλβανικά παραμύθια και μερικές παροιμίες όπως αυτά προέκυψαν μέσα από το πρόγραμμα.

Το όμορφο ελάφι

Μια φορά ζούσε σ' ένα δάσος ένα όμορφο ελάφι. Μια μέρα εκεί που 'κανε βόλτα πετάχτηκε μπροστά του η αλεπού κι ο λύκος. Το ελάφι τρόμαξε και άρχισε να τρέχει. Η αλεπού κι ο λύκος το κυνήγησαν, αλλά δεν μπόρεσαν να το πιάσουν.

Τα δυο ζώα άρχισαν να μαλώνουν και να κατηγοράει το 'να τ' άλλο. Ο λύκος στενοχωρέθηκε από τα μαλώματα της αλεπούς και την έπιασε από το λαιμό και της είπε:

- Θα σταματήσεις; Εσύ φταις, δική σου ιδέα ήταν να βγούμε μπροστά από τον ομορφούλη.
- Φοβισμένη η πονηρή αλεπού είπε:
- Καλά, καλά ούτε εσύ ούτε εγώ φταίμε αλλά ο ομορφούλης που μας γέλασε.
- Εντάξει, να βάλουμε μυαλό άλλη φορά, είπε ο λύκος και κατέβασε τα χέρια του από το λαιμό της αλεπούς.

Το ελαφάκι στο μεταξύ συνέχισε να τρέχει μέσα στο μεγάλο δάσος και κάπου – κάπου γύριζε το κεφάλι του πίσω για να δει μήπως το κυνηγούσαν ακόμα. Εκεί που 'τρεχε βγαίνει απότομα μπροστά του ο λαγός. Το 'λαφάκι τρομάζει κι αρχίζει πάλι να τρέχει. Σύντομα όμως αντιλαμβάνεται ότι ήταν ο λαγός, ο καλύτερος φίλος του και σταματάει για να συζητήσει μαζί του και να τον εξηγήσει την αιτία του φόβου του.

Εκεί που συζητούσαν ήρθε η ιδέα στο λαγό να πιάσουν τους δυο πονηρούς με ένα δίχτυ που θα δανειζόταν από τον ψαρά Λεϊλεϊκ.

Ο λαγός, πράγματι, την άλλη μέρα πήρε το δίχτυ από τον ψαρά και το 'στρωσε σ' ένα μέρος που δε φαινόταν κι εκεί γύρω συνέχισε να κάνει τη βόλτα του το ελάφι. Μόλις η αλεπού κι ο λύκος είδαν το ελάφι ξένοιαστο να κάνει τη βόλτα του όρμησαν πάνω του να το πιάσουν. Δυστυχώς όμως πιάστηκαν αυτοί από το δίχτυ του ψαρά. Όλα τα ζώα χάρηκαν με το πάθημα του λύκου και της αλεπούς και από τότε το ελάφι μας κάθε μέρα κάνει τη βόλτα του στο δάσος χωρίς να φοβάται κανέναν.

Ο Τζούφος ο ψηλομύτης

Ήταν μια φορά ένα μικρό γουρουνάκι που το 'λεγαν Τζούφο, αυτό ήταν πολύ τεμπέλικο και περήφανο κι είχε στο μυαλό του μόνο το παιχνίδι, τον ύπνο και το φαγητό.

Ο Τζούφος όταν έπαιζε με τους φίλους του πάντα παίνευε τον εαυτό του κι έλεγε ότι ήταν ο πιο όμορφος, ο πιο καλός και ο πιο δουλευταράς. Αυτό στενοχωρούσε παρά πολύ τους φίλους του.

Μια μέρα οι φίλοι του αποφάσισαν να μην τον ξαναμιλήσουν. Αυτό στενοχώρησε πολύ το Τζούφο και τους ρώτησε:

- Τι έχετε μαζί μου; Τι σας έκανα; Γιατί δε μου μιλάτε;
- Ο λαγός, ο αρκούδος, η χελώνα δεν του απάντησαν και έφυγαν μακριά του.
- Ο Τζούφος γύρισε σπίτι κλαίγοντας και είπε στη μητέρα του ότι οι φίλοι του δεν τον μιλάνε.

Η μαμά του τότε τον πήρε στην αγκαλιά της και τον είπε:

- Εσύ Τζούφο έχεις στενοχωρήσει πολύ τους φίλους σου με το να παίνευεις συνέχεια τον εαυτό σου. Ο καθένας έχει τα δικά του χαρίσματα.

Τότε ο Τζούφος κατάλαβε το λάθος του κι πήγε και ζήτησε συγγνώμη απ' τους φίλους του. Οι φίλοι του αφού τον είδαν μετανιωμένο τον συγχώρησαν και τον φώναξαν στην παρέα τους και από τότε παίζουν όλοι μαζί αγαπημένα.

Παροιμίες

Από Ρωσία

- Όταν απ' τον ουρανό έπεφταν ρούβλια
δεν είχαμε σακούλι.
Κι όταν βρήκαμε σακούλι
δεν έπεφταν πια ρούβλια.
- Κάνε το λύκο φίλο, μα βάστα και τσεκούρι.
- Σ' ένα καρφί δεν μπορείς να τα κρεμάσεις όλα.
- Άμα δεν έχεις μήλα, φάε καρότα.

Από Αρμενία

- Μήλα κι αχλάδια έχουμε μπόλικά,
μα κυδώνια θέλει η καρδιά μου.
- Αν οι γενειάδες ήταν σοφές,
τότε οι τράγοι θα ήταν προφήτες.

Από Αγγλία

- Πηγάδι με τη βελόνα δεν σκάβεται
- Αλεπού ποτέ δεν πρέπει χήνα να δικάζει.
- Μην ενοχλείς ποτέ σκύλους που κοιμούνται.

Από Γερμανία

- Γαβγίζει ο σκύλος, βελάζει το κοπάδι.
- Όποιος κυνηγάει δυο λαγούς, δεν πιάνει κανέναν.

Από Ιταλία

- Τα ψέματα έχουν κοντά πόδια.
- Η βιαστική γάτα κάνει τυφλά γατάκια.
- Γυναίκες και βόδια από τον τόπο σου.
- Ο λύκος χάνει την τρίχα του αλλά όχι τις συνήθειές του.
- Όσο υπάρχει ζωή, υπάρχει ελπίδα.
- Όλοι οι δρόμοι οδηγούν στη Ρώμη.
- Όποιος πηγαίνει με τον κουτσό, μαθαίνει να κουτσαίνει.
- Ανάμεσα στο να λες και να κάνεις υπάρχει διαφορά.
- Όταν πεθαίνει ένας Πάπας, κάνουμε άλλον.

Αξιολογικές κρίσεις – προτάσεις

Το παρόν πρόγραμμα διαπολιτισμικών δραστηριοτήτων με την ποικιλομορφία πολιτιστικών στοιχείων κι ερεθισμάτων από διαφορετικές κουλτούρες που το διακρίνει ήρθε να υποστηρίξει και να εμπλουτίσει την εκπαιδευτική διαδικασία καθώς και το αναλυτικό πρόγραμμα στην πραγματικότητα των σχολικών πολυπολιτισμικών κοινωνιών. Μέσω αυτό επιδιώχθηκε η προβολή και η παρουσίαση στο σχολικό περιβάλλον πολιτιστικών στοιχείων με απώτερο σκοπό την αποδοχή της πολιτισμικής ιδιαιτερότητας των «Άλλων» αλλά και τον πολιτισμικό εμπλουτισμό ολόκληρου του μαθητικού δυναμικού. Μέσα από τη δημιουργία πολυπολιτισμικών ομάδων και τη σύνθεση ενός πολυπολιτισμικού «μωσαϊκού» τα παιδιά αντάλλαξαν εμπειρίες, γνώσεις, συναισθήματα και βιώματα. Με την ενεργή δράση τους έμαθαν να συνεργάζονται, να σέβονται τους Άλλους, να καλλιεργούν το πνεύμα της ομαδικότητας και να διαπλέκουν φιλικές σχέσεις και δεσμούς.

Βασικό μέλημα της εκπαιδευτικής πολιτικής της χώρας θα πρέπει να 'ναι η σύνταξη ενός αναλυτικού προγράμματος που θα αντανακλά τις ανάγκες των σημερινών σχολικών κοινωνιών, των κοινωνιών των πολυπολιτισμικών συνευρέσεων και συνθέσεων. Τα σχολεία δεν πρέπει να επιβάλλουν και να ισοπεδώνουν τις πολιτισμικές διαφοροποιήσεις ή απλώς να αποδέχονται τον πολιτισμικό πλουραλισμό, αλλά οφείλουν να προσανατολιστούν προς τον πολιτισμικό εμπλουτισμό όλων των παιδιών με προγράμματα βασισμένα στη διατήρηση κι επέκταση των εναλλακτικών πολιτισμών.

Βασική προτεραιότητα της εποχής μας στη σύνταξη αναλυτικών προγραμμάτων και διδακτικών εγχειριδίων θα πρέπει να 'ναι η ζεύξη παρελθόντος με τη σημερινή κοινωνία, η εκροή του εθνοκεντρικού λόγου κι η εισροή ενός διαπολιτισμικού. Ο διαπολιτισμικός θα πρέπει να έχει συγκεκριμένες αναφορές, χωρίς ιεραρχήσεις κι αξιολογήσεις σε χώρες, λαούς, χρονικές περιόδους, να τονίζει τις διαπολιτισμικές αξίες, τα δικαιώματα του ανθρώπου, αλλά και τις αιτίες που αυτά δεν εφαρμόζονται, να καλλιεργεί την κριτική σκέψη και την ικανότητα για επικοινωνία. Τα αινίγματα, οι παροιμίες, τα δημοτικά τραγούδια, τα παραμύθια, οι παραδόσεις, οι γλωσσοδέτες, τα παραδοσιακά παιχνίδια είναι είδη λαϊκής παράδοσης που καλλιεργούν τόσο τη φαντασία όσο και την κρίση των παιδιών.

Ο διαπολιτισμικός λόγος των διδακτικών εγχειριδίων είναι απαραίτητο να εμπλουτιστεί στη διδακτική πράξη και με άλλο υλικό που προσφέρουν τα διάφορα μορφωτικά μέσα αλλά και να ενισχυθεί μέσω των θεσμών των εκπαιδευτικών ανταλλαγών και αδελφοποιήσεων των σχολείων. Θα πρέπει να εισαχθεί από την πρώτη τάξη του Δημοτικού ως αυτόνομο μάθημα η Μουσικοκινητική Αγωγή έτσι ώστε τα παιδιά να μάθουν να 'χουν αυτοσεβασμό σ' όλους, να εκτιμούν τις πολιτιστικές διαφορές και να αναπτύσσουν κοινωνικές δεξιότητες που οδηγούν σε υγιείς διαπροσωπικές σχέσεις.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Politics (1986). Ideology and Popular Culture. In: Popular Culture, Blocks 5, Units 18 - 20.
2. Γιαγκουμέλου, Ν. (1989). Η Ελληνική Εκπαίδευση μπροστά στο 1992 και 2000. Στο: Ενωμένη Ευρώπη και Κυπριακή Εκπαίδευση, ΕΜΟΚ, σ. 82.
3. Νικολάου, Γ. (2002). Μαθαίνοντας να ζούμε μαζί και να οικοδομούμε έναν καλύτερο κόσμο στο χώρο του σχολείου. Η αξιοποίηση των αναπαραστάσεων των μαθητών. Επιστήμες της Αγωγής, τεύχος 4, σσ. 117 - 125.
4. Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (2002). Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών. Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών Υποχρεωτικής Εκπαίδευσης, σ. 7.
5. Δαμανάκης, Μ. (1997). Η εκπαίδευση των Παλιννοστούντων και Αλλοδαπών Μαθητών στην Ελλάδα. Διαπολιτισμική προσέγγιση. Gutenberg σσ. 99 - 110.
6. Άχλης, Ν. (1983). Οι γειτονικοί λαοί Βούλγαροι και Τούρκοι. Στα: Σχολικά βιβλία Ιστορίας Γυμνασίου και Λυκείου. Κυριακίδη, Χουρδάκης, Α. (1994). Ο αρχαίος κόσμος. Στα: Βιβλία του Ελληνικού δημοτικού σχολείου, Γρηγόρης - Μονάδα Έρευνας Σχολικού Βιβλίου Τομέα Παιδαγωγικής, Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (1995). Σχολικά εγχειρίδια Βαλκανικών Χωρών, Κυριακίδη, Φλουρής, Γ - Καλογιαννάκη, Π (1996). «Εθνοκεντρισμός και Εκπαίδευση: Η περίπτωση των Βαλκάνιων Λαών και Τούρκων στα Ελληνικά σχολικά βιβλία. Αφορμή για προβληματισμό και συζήτηση». Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τεύχος 23, Φραγκουδάκη, Α. Δραγώνα, Θ. (Επιμ.) (1997). «Τι ειν' η πατρίδα μας;» Εθνοκεντρισμός στην Εκπαίδευση. Αλεξάνδρεια, Νταγιάκης, Α (2000). Η Ευρώπη στα βιβλία της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής του Δημοτικού Σχολείου. Ανοιχτό Σχολείο, τεύχος 75, σσ. 29 - 31. Νταγιάκης, Α. (2002). Μυθολογία και διαπολιτισμική εκπαίδευση: προσεγγίζοντας τον «Άλλον» μέσα από το μύθο της Αράχνης. Στο: Γεωργογιάννης, Π. (επιμ.) Διαπολιτισμική Εκπαίδευση - Ελληνικά ως δεύτερη ή ξένη γλώσσα (4ο Διεθνές Συνέδριο, τόμος 11 πρακτικών) σ. 368. Νταγιάκης, Α. (2002). Πολυπολιτισμικότητα / διαπολιτισμικότητα και διδακτικά εγχειρίδια: Αναζητώντας το διαπολιτισμικό προσανατολισμό του Ανθολογίου «Με λογισμό και μ' όνειρο». Ανακοίνωση στο 5ο Διεθνές Συνέδριο «Διαπολιτισμική Εκπαίδευση - Ελληνικά ως δεύτερη ή ξένη γλώσσα». Καλογρίδης, Σ., Μαρκόπουλος, Σ. (2003). Η ευρωπαϊκή διάσταση στα βιβλία της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής στο Δημοτικό Σχολείο. Στο: Μπαγάνης, Γ. (επιμ.) Ο εκπαιδευτικός και η ευρωπαϊκή διάσταση στην εκπαίδευση. Μεταίχμιο. σσ. 203 - 210. Πολύζος, Ν. (2003) «Η ευρωπαϊκή διάσταση στην εκπαίδευση: Η περίπτωση των βιβλίων των θρησκευτικών της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Στο: Μπαγάκης, Γ. (Επιμ.) ο.π. σσ.220 - 225.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αχλης, Ν. (1983). Οι γειτονικοί μας λαοί, Βούλγαροι και Τούρκοι. Στα: Σχολικά βιβλία Ιστορίας Γυμνασίου και Λυκείου. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Γιαγκουμελου, Ν. (1989). Η ελληνική εκπαίδευση μπροστά στο 1992 και 2000. Στο: Ενωμένη Ευρώπη και Κυπριακή Εκπαίδευση, ΕΜΟΚ, Λευκωσία.
- Δαμανακης, Μ. (1997). Η Εκπαίδευση των Παλιννοστούντων και Αλλοδαπών Μαθητών στην Ελλάδα. Διαπολιτισμική προσέγγιση. Αθήνα: Gutenberg.
- Καλογριδη, Σ., Μαρκοπουλος, Σ. (2003). Η Ευρωπαϊκή διάσταση στα βιβλία της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής στο Δημοτικό Σχολείο. Στο: Μπαγάκης, Γ (Επιμ.). Ο εκπαιδευτικός και η Ευρωπαϊκή διάσταση στην εκπαίδευση. Αθήνα: Μεταίχμιο, σσ. 203 – 210.
- Μοναδα Ερευνας Σχολικού Βιβλίου Τομεας Παιδαγωγικης, Φιλοσοφικης Σχολης Πανεπιστημιου Θεσσαλονικης (1995). Σχολικά εγχειρίδια Βαλκανικών χωρών. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Νικολαου, Γ. (2002). Μαθαίνοντας να ζούμε μαζί και να οικοδομούμε έναν καλύτερο κόσμο στο χώρο του σχολείου. Η αξιοποίηση των αναπαραστάσεων των μαθητών. Επιστήμες της Αγωγής, τ.χ. 4, σσ. 117 – 125.
- Νταγιακης, Α. (2002). Πολυπολιτισμικότητα / διαπολιτισμικότητα και διδακτικά εγχειρίδια: Αναζητώντας το διαπολιτισμικό προσανατολισμό του Ανθολογίου «Με λογισμό και μ' όνειρο. Ανακοίνωση στο 5ο Διεθνές Συνέδριο «Διαπολιτισμική Εκπαίδευση – Ελληνικά ως δεύτερη ή ξένη γλώσσα». Πάτρα.
- Νταγιακης, Α. (2002). Μυθολογία και διαπολιτισμική εκπαίδευση: Προσεγγίζοντας τον «Άλλον» μέσα από το μύθο της Αράχνης. Στο: Γεωργογιάννης, Π. (Επιμ.) Διαπολιτισμική Εκπαίδευση – Ελληνικά ως δεύτερη ή ξένη γλώσσα (4ο Διεθνές Συνέδριο, τόμος 11 πρακτικών). Πάτρα σσ. 365 – 371.
- Νταγιακης, Α. (2000). Η Ευρώπη στα βιβλία της Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής του Δημοτικού Σχολείου. Άνοιχτο Σχολείο, τεύχος 75, σσ. 29 – 31.
- Politics (1986). Ideology and popular culture in Popular culture. Blocks 5, Units 18 – 20.
- Πολυζος, Ν. (2003). Η Ευρωπαϊκή διάσταση στην εκπαίδευση: Η περίπτωση των βιβλίων των Θρησκευτικών της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Στο: Μπαγάκης, Γ. (Επιμ.) ό.π. σσ. 220 – 225.
- Υπουργείο Εθνικής Παιδείας & Θρησκευματων. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (2002). Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών. Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών Υποχρεωτικής Εκπαίδευσης. Αθήνα.
- Φλουρης, Γ., Καλογιαννακη, Π. (1996). Εθνοκεντρισμός και Εκπαίδευση: Η περίπτωση των Βαλκάνιων Λαών και Τούρκων στα Ελληνικά Σχολικά Βιβλία. Αφορμή για προβληματισμό και συζήτηση. Στο: Παιδαγωγική Επιθεώρηση, τεύχος 23.
- Φραγκουδακη, Α. Δραγωνα, Θ. (Επιμ. 1997). «Τι ειν' η πατρίδα μας;». Εθνοκεντρισμός στην Εκπαίδευση: Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Χουρδακης, Α. (1994). Ο «αρχαίος κόσμος» στα βιβλία του Ελληνικού δημοτικού σχολείου. Αθήνα: Γρηγόρης.